

מקורות

□ מדרשים בארמית יהודי כורדיסטאן – לפרשיות ויחי, בשלח, יתרו, ההדיר, תירגם לעברית והוסיף מבוא והערות יונה צבר, ירושלים תשמ"ה, הוצאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, (1) + 372 + v עמודים.

המדרשים שהובאו כאן סדורים לפי סדר הפסוקים בפרשת השבוע, דוגמת ליקוטי מדרשים אחרים הידועים לנו. המדרשים שלפנינו נשתמרו בכתבי־יד שנעתקו במאה ה־17, והם כתיב־היד העתיקים ביותר שנשתמרו בארמית חדשה. הנוסח המקורי שלהם נתחבר, לדעת המהדיר, במ' ה־15, אך הנוסח המקורי ומחברו אינם ידועים. מחברם השקיע בהם עבודת ליקוט עצומה ממדרשים ישנים ומאחרים, עיבד, הרחיב או קיצר את המקור, כך שרק לעיתים רחוקות הנוסח שלהם דומה בדיוק לנוסח המקורות. הנוסח שלפנינו נועד לדרשה בעל־פה. המדרשים נדפסו בספר זה במקורם ובתרגומם העברי, עמוד מול עמוד, ונוספו להם מבוא על ספרותם של יהודי כורדיסטאן וכן נספחים: על תקציר כללי הדקדוק של הארמית החדשה, מלון ארמי-עברי (המקיף יותר ממאה עמוד) ומפתחות. פרסום מדרשים אלה יש לו ערך לשוני וספרותי כאחד. מבחינה לשונית – בהיות הלשון של אותה תקופה חוליה חשובה מאוד בין הארמית הישנה של תקופת התלמוד לניבים הקרויים ארמית חדשה. חשיבותם מבחינה ספרותית היא מכמה היבטים: זו דוגמה נוספת לליקוטי המדרשים שנתחברו בתקופות ובתפוצות שונות; חשיבות מיוחדת נודעת לספר משום שספרותם של יהודי כורדיסטאן רובה המוחלט נשתמר במסורת שבעל־פה, וחיבור זה הוא מפירותיה הראשונים הידועים לנו.

□ יצחק מן הלויים, מדבר תהפוכות, ההדיר על־פי כתבי־יד דניאל קארפי, תל־אביב תשמ"ה, הוצאת אוניברסיטת תל־אביב, בית הספר למדעי היהדות (בסדרת מקורות), 118 עמודים.

'מדבר תהפוכות' הוא אחת האוטוביוגרפיות המעטות בספרות העברית קודם האמאנציפאציה. מחברה, איש ונציה, בן המאה ה־17, היה נכדו של ר' יהודה אריה מודינא, ולספרו ערך ספרותי והיסטורי כאחד. הספר חושף דמות של רב ואיש־ציבור; חזן, דרשן, סופר בכמה קהלים, מדפיס ומגיה, כותב איגרות ושירים, מתרגם, שדכן, כותב סגולות, שנחמד על־כן בכישוף, ומי שעסק עוד במלאכות הרבה. הספר הוא גם עדות ישירה על החיים החברתיים והרוחניים בגטו ונציה: על הקהלים והעדות, על מאבקי הכוח בהנהגה ובין הרבנים, על מחלוקת בעקבות הופעת שבתי צבי ועוד. מהדורת דניאל קארפי היא פרסום מדעי ראשון של חיבור זה, והמהדיר הקדים לו מבוא והערות. קודם לכן החיבור נתפרסם בשיבושים מרובים ב'הצופה מארץ הגר'.

□ יהודה ל' וינברגר (עורך), שירי הקודש ליהודי קשטוריה, סינסינאטי תשמ"ג, הוצאת חיבור יוניון קולג' פרס, 175 + 6 עמודים.

בספר מובאים 48 פיוטים מאת פייטנים מקאשטוריה שבבולגאריה, שחיו בין המאות ה־11 ל־14. הפיוטים הם מסוג סליחה ורובם נדפסו כאן לראשונה במהדורה מדעית, עם השלמות, שינויי נוסחאות וביאורים. המקור העיקרי להם הוא מחזור כמנהג קאשטוריה, שחלק ממנו שרד בכתבי־יד, ובו סדר ליי"ז בתמוז, לט' באב ורוב הסליחות ללילות אשמורות. הפייטנים הם: ר' טוביה ברבי אליעזר, ר' מרדכי בר שבתי הארוך, ר' מנחם בן אליה, ר' אליה בר אברהם העלוב, ר' אברהם בר יעקב ור' דוד בן אליעזר. במבוא דן המחבר בקהילת קאשטוריה, בנוסחי ביטוי אופייניים לפיוטים אלה, בהשפעת משוררי ספרד הניכרת בהם ובענייני לשון.

□ חיים גרבר ויעקב ברנאי, יהודי אַזמיר במאה התשע־עשרה – תעודות תורכיות מארכיון בית־הדין השרעי, ירושלים תשמ"ה, הוצאת משגב ירושלים – המכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח (סדרת מקורות. 1), vi + 114 עמודים.

זהו מידגם של 45 תעודות מבית־הדין המוסלמי באזמיר בין השנים 1847-1866, הניתנות בתרגום עברי (בידי ח' גרבר) בליווי הערות, וכן במקורן, בתורכית. 10 תעודות הן על עסקות, לרבות מכירת נדל"ן. 15 מסמכים מלמדים על התדיינות של יהודים עם יהודים בבית־הדין מוסלמי, שהיא אסורה על־פי ההלכה היהודית. ונראה שלא היתה נדירה באזמיר, לרבות התדיינות בענייני אישות. מן התעודות עולה, שיהודים הרבו ביחסים כלכליים עם לא־יהודים ואף גרו במעורב. לתעודות הוקדם מבוא תמציתי על התפתחות העיר אזמיר ועל הקהילה היהודית בה. הקובץ הוא ראייה נוספת לחשיבותם של מקורות מוסלמיים מובהקים לתולדות היהודים במזרח.

□ אברהם שטאל, מקורות ללימוד התרבות של יהודי המזרח, חלק ב – משפחה, ספר א – נישואין, ירושלים תשמ"ה, מרכז ההדרכה לספרות ציבורית בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, (+7) 202 עמודים.

ספר ראשון מחיבור מקיף שיכלול מקורות על: חברה, משפחה, אישיות, אמונות ודעות, נוהגים. הספר שלפנינו כולל מקורות על נישואין. החיבור מכון לחוקרים ולמעיינים ומטרתו להעמיד לקט מקורות, בעיקר מקורות פנימיים (ספרות רבנית, זכרונות, ספרות יפה, פולקלור) להכרת תרבות יהודי המזרח בדורות האחרונים. המקורות נעודו ללמד על הדמיון הבסיסי בין החלקים השונים של יהדות המזרח (באסיה, בצפון־אפריקה ובארצות הבלקאן). כמו גם על ההבדלים ביניהם; וכן לשמש כסיס להשוואה בין יהדות המזרח לחברות אחרות (היהדות בימי המקרא והתלמוד, יהדות אשכנז הטרוס־מודרנית, החברה הנוצרית הביניימית, החברה המוסלמית). המקורות מוערים ומלווים הפניות מפורטות אל ספרות עשירה ומגוונת בתחומים רבים, לרבות חלקי מאמרים וספרים, בשש שפות.

מחקרים

□ עלי יסיף, סיפורי בן סירא בימי הביניים, ירושלים תשמ"ה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, י"ב + 320 עמודים.

זו מהדורה מדעית ראשונה של אחד הקבצים הסיפוריים העבריים הנודעים מימי הביניים (יש יותר ממאה כתבי־יד ממנו ותרגומים לארבע לשונות), הקרוי 'אלפא ביתא דבן סירא' והמהדיר מכנהו 'סיפורי בן סירא בימי הביניים', להבחין בינו לספר בן סירא המקורי. בסיפורי בן סירא הביניימי שלוש חטיבות שונות: 'תולדות ב'ס', 'אלפא ביתא דב'ס' ו'השאלות הנוספות'. על יסוד מחקר מפורט של מרכיביה מגיע עלי יסיף למסקנה, כי: הראשונה חוברת בסוף המאה ה-9-התחלת המאה ה-10 בבבל; השנייה – בסוף המאה ה-10-התחלת ה-11 בארץ מוסלמית (כנראה בצפון־אפריקה); השלישית – עיקרה נתחבר כנראה לא יאוחר מהמאה ה-13 וחלקו כנראה במאה ה-15. לבד מהמהדורה הביקורתית של הטקסט עם חילופי נוסחאות והערות, כולל הספר מחקר מפורט של נוסחי הקובץ ותולדותיו, הסיפורים השונים, המוטיבים שלהם וגלגוליהם, מקומו של הקובץ בהתפתחות הסיפור העברי הביניימי ועוד.

□ Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton, N.J. 1984, Princeton University Press, xii + 245 pp.

חיבור הפורש ריעה רחבה, שבה תופעות ותהליכים בחיי היהודים מתוארים על רקע ההיסטוריה המוסלמית, מעטו של היסטוריון מובהק, מגדולי חוקרי האסלאם בימינו. במרכז הספר עומד המושג 'המורשה היהודית-מוסלמית', אשר פרוץ ברנארד לואיס הציג כבר במאמר שהופיע ב'פעמים' 20. המחבר בוחן את יחס האסלאם לדתות אחרות ואת מעמדם של הנתינים הלא־מוסלמים, ובכללם היהודים, במדינה המוסלמית. הוא מנתח את ההשפעות ההדדיות בין האסלאם ליהדות, ובתוך כך עיצוב דפוסי־חיים יהודיים תחת שלטון האסלאם. מרתק במיוחד הוא הפרק על תולדות היהודים באימפריה העות'מאנית, שפתחה שעריה לגולי

ספרד. הוא מתאר את שגשוגן של קהילות ישראל באימפריה במאה השנים שלאחר הגירוש ואת תהליך ירידתן אחרי-כך. בפרק האחרון, 'סופה של מסורת', קושר המחבר את גורל היהודים בארצות האסלאם לגידול השפעת המערב במאות ה-19 וה-20. השפעה זו, ובכלל זה חדירת האנטישמיות, החמירה את מצב היהודים, וכתוצאה מכך גם מקורות פרנסתם קופחו. בתקופה קשה זו היתה חשובה מאוד העזרה שהגישו יהודי אירופה, בעיקר כ"ח. הספר כתוב, כדרכו של ב' לואיס, בסגנון מרתק, משובץ במובאות ממקורות מוסלמיים, יהודיים ואירופיים. עניין מיוחד יש בהערות המפנות לספרות מחקר עשירה ובה גם הרבה מפירות המחקר בישראל בשנים האחרונות.

□ מינה רוזן, הקהילה היהודית בירושלים במאה הי"ז, תל-אביב תשמ"ה, אוניברסיטת תל-אביב (בית-הספר למדעי היהדות, פרסומי המכון לחקר התפוצות, בעריכת שלמה סימונסון, ספר 52) ומשרד הבטחון — ההוצאה לאור, י"ג + 625 עמודים.

זהו חיבור מקיף על הקהילה היהודית בירושלים במאה ה-17, שתולדותיה נזנחו עד כה במחקר, בתקופה שבה ונטלה את עמדת הבכורה ואף ידעה פריחה רוחנית, אחרי שחלפה תקופת הזוהר של צפת. חלקו הראשון של המחקר מעמיד תמונה רב-גונית: העתקת המרכז מצפת לירושלים, התמורות הדמוגרפיות בקהילת ירושלים, יחסיה עם השלטון, עם החברה המוסלמית ועם הנוצרים בעיר, חברה וארגון — שהוא פרק המקיף כמאה עמודים, על קהילות ועדות, ארגון הקהילה, הנהגתה, מוסדותיה ומפעליה, ארגונה הכספי ועוד — בתי-הכנסת, בתי-המדרש והישיבות, היצירה הרוחנית, חיי הכלכלה, חיי היומ-יום, אתרי העלייה לרגל, הקשרים עם קהילות אחרות בארץ ובגולה. החלק השני בספר מביא 83 אגרות שד"רים מאותו זמן, שהם מבחר מתוך כתבי-יד גדול של אגרות. ד' וינריב גרס שזהו אוסף של דוגמאות לכתיבת מכתבים ועל-כן אין לפרטים שבו ערך תיעודי: המחברת סבורה, כי אמנם המכתבים שימשו דגם לכתיבה אולם קרוב לוודאי שהפרטים ההיסטוריים שבהם הם אותנטיים. הספר כולל נספחים ומפתחות רבים.

□ סדר אליהו זוטא חיברו ר' אליהו קפשאל, ג, מבראות ומפתחות מאת אריה שמואלביץ, שלמה סימונסון ומאיר בניהו, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, המכון לחקר התפוצות, 98 עמודים.

'סדר אליהו זוטא', מהכרוניקות העבריות החשובות שנתחברו בשלהי ימי-הביניים, נתפרסם בדפוס רק באחרונה בשני כרכים. הכרך השלישי מוסיף לגוף החיבור מבראות ומפתחות. מאיר בניהו דן במבנהו של החיבור, אשר נכתב בשנת רפ"ג וחלק נכבד בו עוסק בתולדות האומות, במיוחד תוגרמה ושליטיה, כיבושיה את מצרים, סוריה וארץ-ישראל, וכן בתולדות ספרד ובגירוש היהודים ממנה. 'דברי הימים למלכי ויניציאה', מאת א' קפשאל, הוא חיבור לעצמו, שצורף ל-'סדר אליהו זוטא'. בניהו דן במקורותיו של המחבר, במגמת חיבורו, בתיאור כתבי-יד ש'לו, בהשוואתו עם כתבים היסטוריים אחרים שכתבו מחברים יהודים בזמנו שעיקרם תולדות העמים, וברישומו על דורות מאוחרים. אריה שמואלביץ דן במקורותיו, במהימנותו ובחשיבותו של חיבור זה, אגב בדיקת כרוניקות אחרות בזמנו בשפות שונות, עומד על מגרעותיו (הסתמכותו על שמועות, אי-הכרתו את הארצות שהיו מושא תיאוריו ועוד ועל מעלותיו (כגון בתיאור היחסים בין רודוס וכתרים לעות'מאנים, תיאור מצב היהודים, חשיבות השימוש בנשק חם ופרטים אחרים). שלמה סימונסון דן באותם חלקים בחיבור הדנים בארצות הנוצרים, במיוחד ספרד וויניציאה. אף הוא עומד על ריבוי דברי האגדה בחיבור ועל ההתכוונות המוסרנית והספרותית של המחבר בחיבורו, ומסיק שערך החיבור אינו בעובדות המובאות בו אלא בשיקוף המסורות ההיסטוריות שרווחו בקרב גולי ספרד והתודעה שלהם כלפי עברם. למרות חולשותיו של 'סדר אליהו זוטא' מרובה חשיבותו מבחינה תרבותית וספרותית והוא תורם היבטים מסוימים לכרונוגרפיה העברית.

□ מאיר בניהו, ר' אליהו קפשאל איש קנדיאה, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, המכון לחקר התפוצות, קסב עמודים.

שלושה שערים בספר. הראשון — עוסק במשפחת קפשאל, ובמרכזה ר' משה קפשאל —

מעמדו כרב על כל קהילות היהודים בשלטון התורכי ואף מחוץ לו, פולמוסיו עם רבנים בני-זמנו ועוד. השער השני עוסק בתולדות ר' אליהו קפשאל, שהיה רב כל קהילות קנדיאה ועמד בראש ההנהגה הציבורית שלהן, על פסקיו, על מבנה ההנהגה של יהודי קנדיאה ואורחות החברה, הדת והכלכלה שלהם. השער השלישי עוסק בחיבוריו של ר"א קפשאל, 12 במספר, הכוללים: דברי-הימים, ענייני מוסר, פרשנות, שו"ת, פיוט ועוד. מכלל ספריו נדפסו עד כה שניים, ועתידיים להידפס עוד שלושה. פרקים נוספים דנים בסגולותיו הספרותיות של ר"א, במקורותיו הלשוניים, בדעותיו, באמונותיו ובהנהגותיו.

□ דוד בנבנשתי, מלים עבריות בספרדית-יהודית, ירושלים תשמ"ה. מורשת, הוצאת ועד עדת הספרדים בירושלים והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח משרד החינוך והתרבות, בשיתוף עם המכון לחקר יהדות שאלוניקי, טז + 171 עמודים.

הלשון הספרדית-יהודית לתפוצותיה קלטה מילים מלשונות מרובות ובתוכן הרבה מילים עבריות. בחלק הראשון שבספר זה ניתנו המילים העבריות שבספרדית-יהודית (ופרק מיוחד למילים אלו בספרדית-יהודית המארוקאית). בחלק השני ניתנו אמרות ופתגמים בספרדית-יהודית שמקורם עברי, כשהם סדורים לפי נושאים (שבת וחגים, אישים, מקורות ועוד). בשני החלקים הובאו המשמעים העבריים של המילים (כאשר משמעם המקורי נשתנה) ושל הביטויים, וכן הדגמות לשימוש בהם בלשון הדיבור.

□ פרופ' אליעזר יפה, הערפת עדתיות של ישראלים – עדתיות כעבודה סוציאלית, תל-אביב 1984, צ'ריקובר מוציא לאור, 96 עמודים.

כ-90 אחוז מהעובדים הסוציאליים בישראל הם ממוצא אשכנזי ואילו לקהותיהם הם ברובם המוחלט מעדות המזרח. מימצאי המחקרים המובאים בספר זה מראים, כי המרואיינים ככל הקבוצות שנבדקו, לרבות המזרחיים שבהם, העדיפו שיטפלו בהם עובדים סוציאליים אשכנזים. המימצאים מוכיחים בכיבוד, כי הן אצל המטפלים והן אצל המטופלים קיימים סטריאוטיפים עדתיים, המשפיעים על אבחונים, כיוונים בטיפול ותוצאות הטיפול. המסקנה המצומצמת ממימצאים אלה מחייבת שינויים בתחום העבודה הסוציאלית. אולם בפרק הסיכום מרחיב המחבר את דיונו לבעיית התדמית העצמית הנמוכה ורגשות הנחיתות של יהודי המזרח, שהיא אחד ההסברים האפשריים להתנהות הסטריאוטיפים העדתיים. כמו כן הוא הן בדרכים לחיזוק תדמית זו – על-ידי טיפוח העיסוק במורשתם התרבותית, שילובם במוסד הפוליטי ועוד – שהוא תנאי לעיצוב חברה המעניקה שוויון הזדמנויות לכל בניה.

□ ג'פרי ויגודר (עורך), עיונים ביהדות זמננו – מוגשים למשה דייוויס, הוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ליהדות זמננו, תשמ"ד, 162 + 269 עמודים.

26 מלומדים מגישים פרי עיוניהם לפרופסור משה דייוויס, מייסד המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים, שהוא ראשון בסוגו בעולם. פרופ' דייוויס, יליד ניו-יורק שעלה לישראל, פעל בשורה ארוכה של עניינים בתחום הנדון, במחקר, בהוראה, בכתיבה ובפעילות ציבורית. העיונים שבספר עוסקים בסוגיות נרחבות ומגוונות, הן מבחינה דיסציפלינאריות והן מבחינה רגיונאלית. כמה מאמרים בספר יש בהם עניין לעוסקים בתחומנו, כגון: בעיות בניתוח עדות מוקלטת (יהודה באואר), פליטי מלח"ע השנייה בצפון אפריקה (מיכאל אביטכול), משה דייוויס וחקר יהדות זמננו (ג'פרי ויגודר) ועוד.

□ אבנר בהט, עדן פרטוש – חייו ויצירתו, תל-אביב תשמ"ה, הוצאת עם עובד, 236 עמודים.

מונוגרפיה על עדן פרטוש (1907-1977), מלחין, נגן בכמה כלים, מורה ומראשי העושים בתחום המוסיקה בארץ. לקוראי 'פעמים' ראוי להדגיש את פועלו בחיפוש סגנון מוסיקה ישראלי, שישלב את הטכניקה המערבית עם המלוס המזרחי, את עיסוקו האינטנסיבי במשך שנים רבות בנעימות של יהודי המזרח ואת חותמן של אלו על חלק מיצירותיו.

ספרי-עזר

□ רות פ' גולדשמידט-לעהמאן, משה מונטיפיורי (1784-1885) – ביבליוגראפיה, ירושלים תשמ"ה, הוצאת משגב ירושלים, המכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח (סדרת ביבליוגראפיות, 1) י"א + 166 + xviii עמודים.

אין זו ביבליוגראפיה ראשונה של כתבים הקשורים במונטיפיורי, ולמרות שפע החומר שנרשם בה, היא כדברי המחברת, בבחינת: 'תרומה שימושית לקראת קביעת ביבליוגראפיה כוללת' בנושא זה. הספר שלפנינו כולל חומר שנדפס (ולא כתבי-יד), בעיקר בלשונות עברית, אנגלית וגרמנית וכן מבחר מייצג מהעיתונות. החומר בנושא זה הוא אכן רב ועצום, והחיבור שלפנינו ודאי יסייע בידי חוקרים ומעיינים. הערכים סדורים בחמישה פרקים: עולמו של מונטיפיורי (ספרי-עיון, ביבליוגראפיות, היומן, הרקע ההיסטורי, ביוגראפיות, הספדים ועוד); ארץ-ישראל (לפי מפעליו וביקוריו בה); בתפוצות הגולה (לפי ארצות); תפילות לאירועים מיוחדים. ובסיום: מפתחות האנשים, בעברית ובאנגלית.

□ יונתן פרנקל (עורך), 2000 ספר וספר – רשימת ספרים נבחרת בתולדות עם ישראל ובמחשבת ישראל, ירושלים תשמ"ג, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, טז + 484 עמודים.

לפנינו רשימה בסיסית של כ-2000 ספר (בעברית, אנגלית, גרמנית, ספרדית, פורטוגאלית וצרפתית) ללימוד תולדות עם ישראל ותולדות המחשבה היהודית. הספרים סדורים לפי התקופות ולפי הקהילות או הארצות, שהן מושא החיבור. הרשימה אינה כוללת מאמרים בודדים, חוברות משוכפלות וספרות חסרת ערך מדעי. הרשימה מיועדת למכונים ליהדות בחו"ל ולתלמידי חו"ל, אולם היא עשויה לסייע לכל תלמיד. (על קהילות צפון-אפריקה והמזרח בעת החדשה יש בספר 82 עיולים).

□ יוסף גלרון, כתיבי ישראל ישעיהו – ביבליוגרפיה, תל-אביב 1984, הוצאת עם עובד, 192 עמודים.

ישראל ישעיהו-שרעבי ז"ל איש ציבור היה רוב שנותיו ופעיל במוסדות ובארגונים רבים. עם זאת היה איש ספר, שפירסם מאמרים וספרים, לרבות ספרות יפה, ערך דברי אחרים והשתתף במפעלים וביוזמות ספרותיים ותרבותיים. תעיד על כך ביבליוגראפיה זו, הכוללת שלושה מדורים: במדור הראשון דברים משלו ובו 1069 עיולים, במדור השני דברים עליו ובו 1259 עיולים. המדור השלישי כולל מפתחות.

מקראות

□ נסים אילשיאייב, מקווקאז לירושלים, תרגום מרוסית: י' כרוסט, תל-אביב 1984, הוצאת צ'ריקובר, 132 עמודים.

מעטות ידיעותינו על יהודי קאווקאז (היהודים ההרריים) וספר זה כולל מאמרים ודברי עדות על חייהם שם ובארץ-ישראל. פרקי הספר אינם מהווים רצף, יש כאן רשימה על דוד אלרואי, על חיסול יהודים הרריים בידי קלגסי היטלר, על האנטישמיות ברוסיה, על ההתבוללות, על האחים ניסנוב גיבורי 'השומר', על אלוף יקותיאל אדם ועוד. מחבר הספר היה קצין בצבא האדום וסופר, שפירסם רשימות וסיפורים החל מ-1943 וכן פירסם רומאן על יהדות קאווקאז ('דרך ירוקה'), שבגין חלקו השני, המספר על רדיפת אחיו לאחר המהפכה בכרית-המועצות, נדון המחבר לעבודת פרך לעשר שנים. שוחרר ב-1975 ועלה לישראל ב-1977. הספר מלווה תצלומים רבים והקדמה מאת פרופסור מיכאל זנד.

□ מרדכי ביבי (מלקט ועורך), מארבע כנפות הנהריים, תשמ"ג, הוצאת הקיבוץ המאוחד (סדרת לוחמים – על-שם יגאל אלון), 184 עמודים.

אחד-עשר פרקי העדות שבספר, מפי עשרה משתתפים, מתארים פרשיות מעלילות המחותרת

וההעפלה מעיראק, בשנות 1945-1950. מרדכי ביבי, שהיה מראשי התנועה החלוצית בעיראק וממארגני ההעפלה ממנה, הקדים מבוא לכל פרק ומבוא נרחב לספר כולו. דבריו משמשים רקע להקמת תנועה זו ולפועלה. זהו ספר נוסף על תנועה שרשמה את אחד הדפים הנשגבים בתולדות יהדות עיראק ובהגשמת החזון הציוני. האופי העלילתי של פרקי העדות עושים את הספר מתאים במיוחד לבני נוער וצעירים.

□ ספר נפתלי גרסי – איש העליה השנייה, תולדות חייו וזכרונותיו, ערך והאיר: שלום מדינה, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת ספרית אפקים, 152 עמודים.

נפתלי גרסי (תרס"ז-תשמ"ב) עלה בילדותו מתימן לארץ-ישראל. עיקר ספרו הוא זכרונות מתימן ומארץ-ישראל, ובהם פרקים על חבל שרעב, שיחסית מעט נכתב על היהודים בו, על העלייה השנייה מתימן, בהדגשה שלא כולה עלתה בזכות שליחות יבנאלי, וחבלי קליטתם בארץ, שבהם מודגש יחסם האכזרי של האיכרים לתימנים. גרסי היה איש עובד ושליח ציבור, שמיזג באישיותו ערכי עבודה ומסורת. הספר כולל גם מכתב מדבריו שבכתב ושבעל-פה, וכן מבואות מאת: ש' מדינה, י' דחוח-הלוי וי' מדאר הלוי.

□ יוסף טולדאנו, ויהי בעת המלאח – תולדות היהודים במרוקו מראשית התיישבותם ועד ימינו, ירושלים 1984, הוצאת רמטול, viii + 271 עמודים.

סיפור תולדותיהם של היהודים במארוקו המדגיש, נוסף להתפתחות ההיסטורית, היבטים כמו: החיים במלאח והציאה ממנו, המשיחות הגדולות וכיו"ב. התיאור מתעכב במיוחד על קהילת מכנאס, 'לא [רק] בגלל חשיבותה, אלא מהסיבה שאין יותר מהפרט כדי ללמד על הכלל'. הספר בכללו רווי נוסטאלגיה ואהבה לעבר. 'התביישנו פעם בעברנו, שהמלה "מלאח" סימלה אותו... אך עכשיו... הוא מתחיל ללבוש בזכרונות את בגדי הנוסטאלגיה והגיעה העת להכנה האמיתית שבאה תמיד רק עם האהבה' – דברי המחבר. הספר מודפס בחבנית אלבומית, וקדמה לו מהדורה צרפתית, אלא שהגירסה העברית היא חדשה ומורחבת. האיורים ממלאים תפקיד מרכזי בספר, ועלי-כך חבל שלא צויין בכל איור ואיור מה מקורו.

□ שלוה וייל, חיים ממך (עורכים), מקוציץ לארץ-ישראל, ירושלים 1984, הוצאת 'קומי ברינה' – עמותה לציון 30 שנה לעליית יהודי קוציץ, 144 עמודים.

הספר נותן תמונה מרוכזת ורב-צדדית על יהדות זו – בדברי עדות, במחקרים, בסקירות ובדבריו הערכה, שרובם קובצו ממקורות שונים. העדויות הן על היהודים בקוציץ מאת: יעקב ספיר (1860), שלמה ריינמאן (שלהי המאה ה-19) וע' קרליבן; על התיישבותם בנכטים – א' אליאב; המחקרים: על שירתם העממית – פ"מ ג'וסאי (פורסם ב'פעמים'), על בתי-כנסיותיהם – נ' ברגיורא, על ריבודם החברתי – ד' מנדלבאום, על ראשית הצינונות בהודו – ו' פישל; הסקירות: על הספרות שנכתבה עליהם – ש' וייל, על התיישבותם וקליטתם בישראל – ר' פרלמן, מ' הכהן, ר' ויץ. הספר עוצב בצורה תיגנית: דפים ממוסגרים ובצבעים שונים, תצלומים רבים ועוד.

□ מנחם ולדמן, יהודי אתיופיה – עדת 'ביתא ישראל', ירושלים 1985, בהוצאת ג'וינט ישראל, 77 עמודים.

חיבור תמציתי על יהודי אתיופיה, המקנה ידע כללי על העדה. החיבור סוקר את מוצאם וקורותיהם, אורחות-חיים, חיי הדת והמנהגים שלהם, את המקורות היהודיים המזכירים אותם (המקרא, אלדד הדני ואחרים עד רדב"ז) ואת האישים היהודים שהתעניינו בגורלם ופעלו להצלתם מאמצע המאה ה-19 עד ימינו. מלווה תצלומים ואיורים רבים, מהם בצבעים.

□ הרב א' אביחיל וא' ברין, האובדים בארץ אשור – נדחי ישראל ויהודה, ירושלים תשמ"א, הוצאת 'עמישב', מהדורה שנייה מורחבת, 80 עמודים.

'עמישב' עוסקת בחקר נדחי ישראל בכל אתר, וראש פעילותה חקר שבטי הפתנים, המונים כ-14 מיליון נפש, במגמה להראות שמוצאם יהודי. במרכז החוברת 51 עדויות מאת יהודי

אפגאניסתאן, המספרות על מסורות ומנהגות יהודיות בקרב הפתנים. עוד בחוברת: סקירות על קשמיר ועל קבוצות אחרות בהודו ועל מסורות יהודיות בתוכן.

□ מגלות עתיקה לישראל המתחדשת – סיפורה של יהדות לוב, קיומה בלוב ועד עלייתה והתאקלמותה בארץ, תל־אביב תשמ"ג, הוצאת התאחדות וארגון עולי לוב בישראל, 167 עמודים.

אוסף של סיכומים, ראיונות, עדויות, סיפוריים, תפילות, פיוטים, גזרי עיתונים, תצלומים של עסקנים וכיו"ב, שבחלקם כבר נתפרסמו. יש בספר חלקים העשויים להוסיף מידע מועיל.

□ מירי פאר, ר' דוד בעל המצודה, ירושלים שדמ"ת, הוצאת 'מעייץ', 136 עמודים. סיפור חייו של ר' דוד בן אבי זמרה (רדב"ז), שנודע כפוסק פורה. הוא נולד בספרד בשנת 1479, עלה דרך פאס שבמארוקו לצפת בצעירותו, ירד מצרימה וכיהן כרב ראשי בקאהיר במשך יותר מ־40 שנה, חזר ועלה לירושלימה ובה חי עד מותו בשנת 1573. ההיבט הסיפורי של חייו, כמתואר בספר זה, אינו עשיר בעלילות מעשים העשויות למשוך את לב בני־הנעורים, אשר להם מיועד הספר. ואכן שולבו בספר פרטים על בני־דורו של רדב"ז.

□ Esther Benbassa, *Cuisine Judéo-espagnole — Recettes et traditions*, Paris 1984, Editions du Scribe, 286 pp.

ספר על המטבח היהודי־ספרדי, שיש בו עניין שימושי ועיוני כאחד. מובאים בו כ־30 מתכונים (מנות ראשונות, סלטים, מרקים, ביצים, דגים, ירקות, בשרים ועופות, דברי מאפה מתוקים ומלוחים, בצקים ודגנים, גבינות וקינואים, ריבות משקאות ועוד). המחברת מתחקה אחר המסורות התרבותיות הקשורות במאכלים אלה ומצרפת לכך כתבים (חלקם מאת מחברים אחרים), בדיחות וסיפורים, תצלומים, איורים ומפה. אסתר בנבאסא היא ילידת אסתאנבול, עוסקת במחקר ובתקשורת בפאריס, שהתה ולמדה בישראל.

אלבומים

□ נ' פויכטונגר (עורך), אהל משה — מאה שנה לשכונה ולבית־הכנסת שלה, תרמ"ב-תשמ"ד, ירושלים תשמ"ד, האונברסיטה העברית — משגב ירושלים והמרכז לאמנות יהודית, 94 עמודים.

אהל משה, בין 10 השכונות הראשונות שנבנו בירושלים מחוץ לחומה, שכונה מובהקת של ספרדים (ס"ט) היתה, ונודעה בבית־הכנסת, ברכנים ובאורח־החיים הספרדיים שלה. במלאות מאה שנה לראשית בנייתה יצא ספר זה, כתבנית אלבומית הדורה ובלוויית תצלומים רבים, מהם בצבע. חלקו הראשון, מאת יוסף כץ, דן בתולדות השכונה, שבנייתה נסתייעה בקרן מזכרת משה' ע"ש מ' מונטיפיורי; חלקו השני — מאת תמר מוסקוביץ, תמר מנור, נעמי פויכטונגר, חיה פרידברג — דן בבית־הכנסת המרכזי בשכונה ובתשמישי הקדושה שלו, 'שהם נדירים ומעניינים ביותר ונודע להם ערך היסטורי ומדעי ואמנותי רב' — כדברי בצלאל נרקיס בדברי הקדמתו.

□ מיכה בר־עם, אתרים יהודים בלבנון, ירושלים 1984, הוצאת אריאל, 63 עמודים. תוך כדי המלחמה האחרונה יצא מיכה בר־עם וצילם אתרים יהודיים בלבנון (חיים יהודיים כבר כמעט אין מה לצלם). התצלומים הוצגו במוזיאון בית התפוצות בתל־אביב ועתה הם נדפסו באלבום. האלבום כולל עשרות תצלומים של בתי־כנסת, בתי־קברות ובתי־מגורים בצידון, בבירות, בכחמדון, בעלי ובדיר אל־קאמאר. זהו שילוב של תיעוד שיש בו ללמד וצילום אמנותי מהנה.

כתביעת

□ משה ליסק (עורך), הבעיה העדתית המשכיות ושינוי, מגמות – רבעון למדעי ההתנהגות, כרך כח, מספר 2-3, אדר ב' תשמ"ד, עמ' 355-454+18 עמודים.
 בשנות 1951-1952 פורסמו ב'מגמות' כמה מאמרים על 'ההבדלים האתניים בעמנו', שדנו במיוחד בהיבטים הפילוסופיים והחינוכיים העקרוניים של הבעיה. מאז נתפרסמו מאות מחקרים על מה שמכונה עתה 'בעיית העדות'. 'מגמות' חוזר עתה לדיון מרוכז בבעיה, והחוברת שלפנינו כוללת 16 מאמרים על כך, הסדורים בחמישה מדורים: היבטים כלליים – מאמרים מאת ש"נ אייזנשטדט, ס' סמוחה, יוסף שורצולד ויהודה אמיר; היבטים תרבותיים – מאת ה' גולדברג, מ' שוקד, מ' ברילב ופ' קדם, ש' דשן; היבטים פוליטיים – מאת מ' ליסק, י' פרס וש' שמר, ח' הרצוג; היבטים חינוכיים – מאת א' פלד, ר' שטייניץ, א' שטאל, י' שורצולד ושרה פרידל (כהן); היבטים ריבודיים – מאת א' יוגב וח' ג'משי, ג' ויימן. היקף העניינים והבעיות אינו מאפשר פירוש תוכנם של המאמרים שבחוברת, אבל הקובץ ככלול מלמד בעקיפין גם על השינויים שחלו הן בראיית הבעיות שבתחום זה והן בדרכי מחקרן, למרות השוני (כמובן) שבעמדות המחקרים בשאלות שונות.

□ ז' גרוס, ז' הרוי, פ' מנדס-פלור (עורכים), מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ג, תשמ"ד, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 313-605 + xvii עמודים.

שלווה מאמרים בחוברת עניינם בתחום יהודי ספרד והמזרח, והם: מ' קלנר, 'כפירה בשוגג בהגות יהודית בימי הביניים: הרמב"ם ואברבנאל מול רשב"ץ ורח"ק ז'; ד"ר לסקר, 'השפעת הרמב"ם על מחשבתו הפילוסופית של הקראי אליהו בשייצי'; ר' אליאור, 'חשובה לביקורת – בעניין מחברו של "גליא רזא" ומקום חיבורו'. עוד יצינו שלווה מאמרים, מאת: י' דן, נ' רוטנשטיין וח' לצרוסי-יפה – המגיבים על ספרו של א' שביד, 'מיסטיקה ויהדות לפי גרשם שלום'.

□ ארז ביטון (עורך), אפריון, גיליון 3, חורף 1984/5, 94 עמודים.
 המגמות היחודיות המוגדרות של 'אפריון' הן: (1) מתן 'ביטוי למגמה הים תיכונית ביצירה הנוצרת בארץ בזיקה למורשת היהדות. (2) מתן ביטוי ליוצרים מורח תיכוניים, ים תיכוניים, במגמה לקדם הכרות והבנה עם שכנו'. בחוברת שלפנינו חמישה מדורים. שירה: ישראלית (קנתר-המידה לבחירת השירים אינו מוצאו של המחבר), איטלקית, ערבית, יוונית, צרפתית וספרדית; סיפורת: עברית, צרפתית, סרב-קרואטית; אמנות: ציור, אדריכלות, צילום; כמת'דיון; עיון וביקורת. החוברת מלווה ציורים ואיורים רבים.

□ שלמה זלמן הבלין (עורך), עלי ספר כתביעת לביבליוגרפיה ולחקר הספר העברי, יא, רמת-גן תשמ"ד, אוניברסיטת בר-אילן, 171 + 4 עמודים.
 במאמר מקיף מגולל יוסף אביבי את פרשת הפצתם של כתבי האר"י באיטליה קודם שנת ש"פ (1620), ובכך מפריך סברת החוקרים עד כה, כי תורת האר"י הגיעה לאיטליה כאמצעות ר"י סרוג. זו דוגמה למחקר ביבליוגרפי המפיץ אור על סוגיות היסטוריות. בתכמי המרוח עוסקים עוד שני מאמרים בחוברת: צבי גרונר מביא קטע חדש מהגניזה מתורת הגאונים: אפרים קופפר מעלה אפשרות שהיה תרגום עברי עתיק לפירוש הרמב"ם למשנה סדר נשים, שונה מזה הידוע. מחוברת זו נתמנה ד"ר ש"ז הבלין לעורך 'עלי ספר', והוא מבשר על חידושים ושינויים שיחולו בו.

□ אמנון הדרי (עורך), תפוצות ישראל, שנה כ"ב, חוברת ג-ד, סתיו-חורף 1984 (תשמ"ד) הוצאת הועד היהודי האמריקני – המשרד בישראל, 236 עמודים.
 גם לכתביעת זה נתמנה עורך חדש – אמנון הדרי, סופר ומבקר ספרותי. המאמרים שבחוברת, לרבות 2 סיפורים מאת ב' מלמוד, עוסקים ביחסי יהודים ושחורים בארצות-הברית, באספקלריה של הכחירות האחרונות בה.